

С. С. БЕРЕЗАНЬСКА
Г. В. ОХРИМЕНКО
В. К. ПЯСЕЦЬКИЙ

**Нові пам'ятки
східнотшинецької культури
на Волині**

Східнотшинецька культура, яка займала в середині й третій чверті II тис. до н. е. значну частину північної України, в останні роки привертає велику увагу археологів. Між тим пам'яток цієї культури, на яких проводилися розкопки, дуже мало. Тому особливу увагу привертають матеріали, одержані навіть внаслідок незначних розкопок, проведених на двох нових пунктах: поселенні і могильнику поблизу сіл Ісаківка, Майдан-Липне. Дослідження цих пам'яток дають можливість не лише розширити джерелознавчу базу, але й сприяють висвітленню деяких питань, пов'язаних із хронологією й генезисом східнотшинецької культури.

Поселення Ісаківка знаходиться в 1,5 км на північний захід від однойменного села Володарськ-Волинського р-ну Житомирської обл. Воно розташоване на водорозділі річок Ірші і Тростяниці на невеликому підвищенні розмірами 50×40 м, піднятому над оточуючим його лугом на 1—1,2 м. З півночі впритул до підвищення підступає болото, яке, очевидно, було озером у той час, коли тут містилося поселення (рис. 1). При огляді поверхні було знайдено невелику кількість кераміки. Шурфовка встановила наявність культурного шару майже на всьому підвищенні. В центральній його частині було закладено розкоп площею близько 100 м². Знахідки залягали на глибині від 0,2 до 0,5—0,6 м в шарі гумусу та у верхній частині світлого материкового піску. Залишків житлових або господарчих будівель не виявлено. Насиченість шару культурними залишками була більш-менш рівномірною на всій площі. Переважали знахідки кераміки, трапилися також кістки тварин та два крем'яних знаряддя (рис. 2, 16, 17). Невеликі розміри поселення, його розміщення серед луків і пасовиськ, далеко від великих водоймищ, а також тонкий і малонасичений культурний шар вказують, що воно не було місцем постійного і довгочасового перебування великого колективу. Ймовірно, це була тимчасова стоянка, на якій протягом кількох сезонів, можливо, з перервами, жили пастухи.

Серед кераміки можна виділити дві групи, що різняться за технологією, формами та деталями орнаменту. Незважаючи на те, що при розкопках зверталась особлива увага на глибини залягання різних груп, стратиграфії простежити не вдалося. Кераміка обох груп траплялася на площі всього розкопу й по всій товщі культурного шару. Таким чином, треба визнати, що обидві групи існували одночасно. Це підтверджує і сама кераміка, детальний аналіз якої свідчить про якусь не зовсім зрозумілу, але безсумнівну спорідненість обох груп кераміки.

Першу групу складає кераміка, виготовлена з глини з домішками великої кількості грубозернистого піску. Посуд дуже тонкостінний, товщина стінок 0,3—0,4 см червоно- та жовто-бурого кольорів, добре випалений, навіть перепалений, від чого легко кришиться. Внутрішня поверхня заглажена й має сліди тонких безсистемних розцосів, зовнішня покрита ангобом. Тонка кірка яскравого ангобу має павутинчасту тріщинуватість. Очевидно, люди, які виготовляли цей посуд, ще не зовсім освоїли нову для них технологію покриття кераміки ангобом

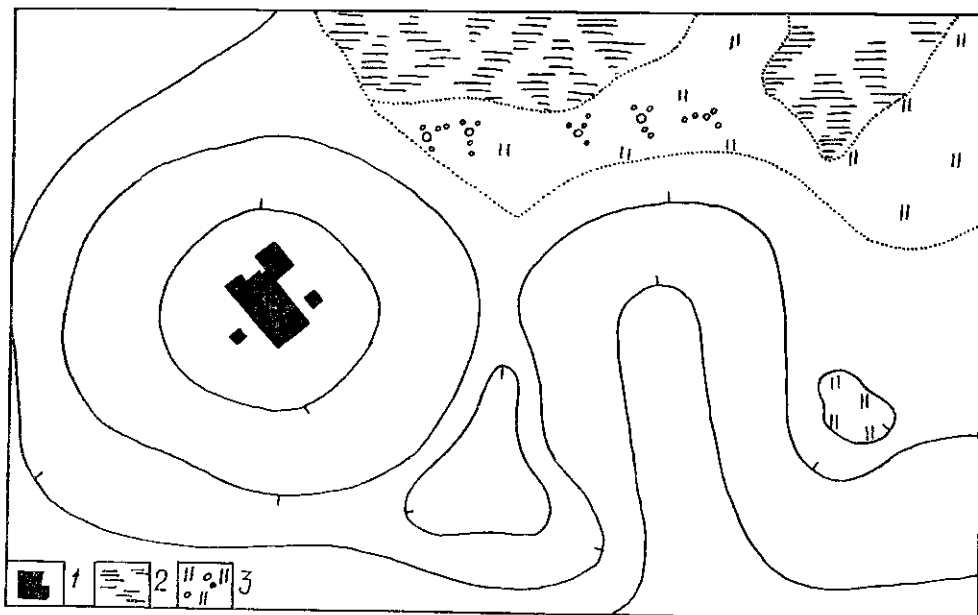

Рис. 1. План розташування поселення поблизу с. Ісаківка.
1 — розкоп; 2 — озеро; 3 — болото.

і занадто випалювали (можливо, повторно) тонкий шар фарбуючої ангобуючої глини.

Серед кераміки першої групи вдалося більш-менш повністю реконструювати кілька форм. Найчисленнішу складає посуд середніх розмірів (діаметр вінець 14—16 см) з опуклим тулубом, короткою, майже не виділеною шийкою, відігнутими назовні вінцями які мають злегка потовщений навскіс зрізаний або загострений край (рис. 2, 1, 3, 6, 8). Цей посуд орнаментовано скісними насічками, відбитком тонкого шнура й трикутниками, що утворюють ялинкові композиції й горизонтальні смуги під вінцями.

Другий тип складає тюльпаноподібний посуд з видовженим тулубом, слабо розширеними стінками, плавно відігнутими вінцями, злегка виділеною горловиною й порівняно маленьким плескатим дном (рис. 2, 5, 7, 10). Орнаментований такий посуд так само, як і попередній тип: смугами під вінцями і заштрихованими трикутниками з опущеними донизу кутами. Узор нанесений тонким шнуром і скісними насічками.

Третій тип посуду порівняно невеликих розмірів. Він має рівні стінки, які конічно звужуються до дна, й широке плоске дно. Такі кубки, або бокали, орнаментовані короткими скісними насічками, які нахилені в різні боки й покривають всю поверхню посудини, або її верхню половину (рис. 2, 2, 4, 9).

Описана група кераміки за технологічними ознаками, формами і орнаментациєю близька до посуду пізнього етапу середньодніпровської культури й знаходить у ній численні аналоги, одночасно вона має багато рис, що поєднують її з посудом східнотшинецької культури. Так, посуд середньодніпровської культури теж з тонкими стінками, він містить велику домішку піску, його поверхня покрита неширокими розчосами. Але технологічною особливістю кераміки ісаківського поселення є ангоб, ніби-то невідомий серед посуду середньодніпровської культури, але поширений серед кераміки тшинецько-комарівського кола. Слід відзначити, що посуд з опуклим тулубом і відігнутими назовні короткими вінцями, орнаментованим перевитим мотузком тонким шнуром і нарізними лініями, що утворюють заштриховані трикутники й паралельні смуги, — одна з найбільш поширених форм середньодніпровської культури¹. На пізньому етапі цієї культури відомий тюльпано-

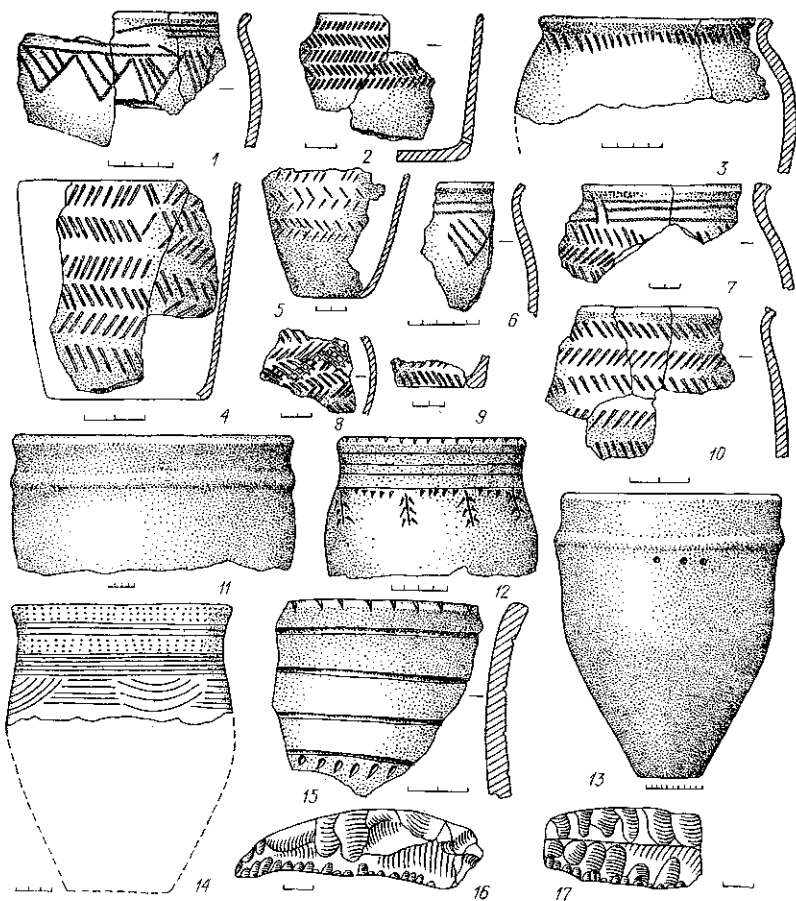

Рис. 2. Кераміка й крем'яні вироби з поселення поблизу с. Ісаківка (1—17).

подібний посуд². На думку І. І. Артеменка, він трапляється на поселеннях і в похованнях.

Схожість першої групи ісаківського посуду з керамікою середньодніпровської культури збільшується ще й завдяки багатству орнаменту. В обох випадках посуд часто прикрашений по всій поверхні, або у верхній половині. Орнаментація посуду по всій поверхні особливо характерна для пам'яток середньодніпровської культури, розташованих на правобережжі північних районів Середнього Подніпров'я³. З керамікою східнотшинецької культури посуд першої групи ісаківського поселення пов'язує домішка обпаленого піску, ангоб, поверхня в тріщинах, добре виражені тюльпаноподібні форми посуду та орнаментація заштрихованими трикутниками з опущеними донизу верхівками.

Друга група кераміки ісаківського поселення кількісно переважає й становить 70—75% загальної кількості. Вона представлена посудом, виготовленим з тієї самої глини, що й посуд першої групи, лише як домішка в ній використовується не пісок, а товчений габро-анортосит. Колір, випал і ангоб на обох групах кераміки аналогічні, але кераміка другої групи більш товстостінна й не має розкосів на внутрішній поверхні. Серед форм домінує тюльпаноподібний посуд кількох варіантів (рис. 2, 11—15). Найбільш виділяється тюльпаноподібний посуд великих розмірів (висотою від 50 до 75 см при діаметрі вінець 40—60 см, діаметрі дна — 15—18 см) з досить різким переломом приблизно на середині висоти, ледве розширену до вінець верхню частину тулуба, дуже звужену до дна нижню половину, вінця у такого посуду потовщені,

іноді ледве відігнуті назовні. Орнаментация бідна й практично складається з товстого, трикутного в перерізі наліпного валика, розташованого на 3—4 см нижче краю вінець (рис. 2, 11, 13).

Тюльпаноподібний посуд другого варіанта має стрункий, слабо-випуклий тулуб, широке днище й плавно відігнуті високі вінця. Цей посуд прикрашений багатше й різноманітніше. Орнамент, нанесений прокресленими лініями, насічками, шнуром і наколами, утворює смугу під вінцями, овали, трикутники. Іноді ці типи орнаменту виступають самостійно або в комбінації один з одним (рис. 2, 12—15).

Друга група кераміки за формами, орнаментом і технологією має аналоги серед посуду поселень і могильників правобережних варіантів східнотшинецької культури. Серед них можна назвати Войцехівський могильник, Народичі, Здвизівка, Бортничі й багато інших пам'яток. Ці аналоги дають можливість визначити культурну належність другої групи ісаківської кераміки й віднести її до східнотшинецької культури. Слід відзначити, що розподіл керамічного комплексу на дві групи досить умовний. Існують фрагменти кераміки, які важко відносити до якої-небудь групи, тому що вони поєднують риси як першої, так і другої групи. Взагалі тісна близькість обох груп настільки органічна й всебічна, що дає можливість припустити пряму спадкоємність у результаті безперервного розвитку.

Перша група, очевидно, є керамічним комплексом, який відображає початковий етап формування східнотшинецької культури з добре збереженим компонентом середньодніпровської культури. Про роль шнурової кераміки у формуванні комарівської й східнотшинецької культур вже згадували дослідники⁴.

Керамічний матеріал другої групи ісаківського поселення відображає вже повністю сформовану східнотшинецьку культуру, в кераміці якої помітний вплив середньодніпровського компонента.

В 1975—1977 рр. Археологічна експедиція Інституту суспільних наук АН УРСР досліджувала кургани епохи Київської Русі в басейні р. Кормин (права притока Стиру). Зокрема, розкопувався курганий могильник поблизу с. Майдан-Липне Маневичевського р-ну Волинської обл. Під час розкопок було встановлено, що урочище Бирча, де знаходилися давньоруські кургани, ще в епоху бронзи було некрополем для племен східнотшинецької культури.

Урочище Бирча (місцеві жителі іноді називають його кургани) розташоване в 1,5 км на схід від села. Воно знаходиться на оточеному болотами дюнному підвищенні площею 120×100 м, висотою до 2 м (рис. 3).

Під час корчування лісу, а пізніше при розкопках слов'янських курганів, східнотшинецький некрополь був дуже зруйнований, тому впевнено можна виділити лише чотири кургани цієї культури. Але те, що на площі дюнного підвищення трапляються фрагменти характерної східнотшинецької кераміки, дає підставу припускати, що таких курганів було значно більше.

Курган 1 знаходився у північній частині урочища. Його верхня частина була знесена при корчуванні. Діаметр кургану близько 20 м. Залишки поховання, здійсненого, очевидно, за обрядом трупоспалення, містилися на рівні давнього горизонту. На майдані діаметром близько 6 м, покритому темним піском, насиченим попелом, вуглинками й кальцинованими кістками, які лежали безладно, здебільшого траплявся розбитий посуд. За реставрованими екземплярами знайдено 10—12 посудин. Тут же трапився і крем'яний наконечник дротика (рис. 4, 11).

Курган 2 знаходився у південній частині підвищення в 85 м від першого кургану. Висота насипу близько 1 м, діаметр 10 м. Насип складений з дрібного світло-жовтого піску. Залишки поховання виявлено на рівні давнього материка. Скупчення попелу у вигляді овальної плями діаметром близько 2 м, товщиною 0,25—0,3 м знаходилося в східній половині кургану. В попелі й біля нього лежали кальциновані кістки

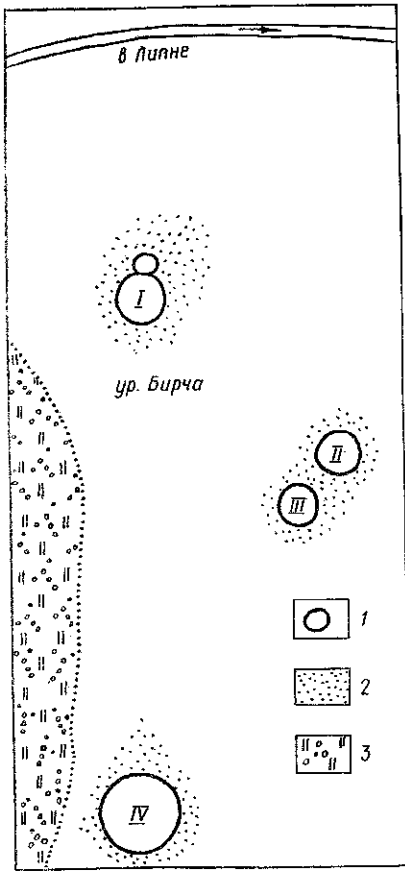

Рис. 3. Ситуаційний план могильника неподалік с. Майдан-Липне.
1 — курган; 2 — пісок; 3 — болого.

представлена фрагментами кількох посудин. Це дає можливість припускати, що трупоспалення відбувалося десь на стороні. Залишки спалення ховали разом з керамікою, яку, можливо, використовували під час тризни.

Такий обряд, судячи за обрядом інших могильників (Народичі, Вишеньки, Плитовище та ін.), можна вважати досить поширеним у північних районах східнотшинської культури⁵. Кераміка з усіх чотирьох насипів могильника близька за формою і орнаментом. Посуд виготовлений із глини з великою домішкою товченого, здебільш обпаленого кременю. Колір посуду світло-жовтий, червонястий і сірий. Товщина стінок від 0,2 до 0,5 см. Випал добрий, рівномірний.

Більшість кераміки ангобована, внаслідок чого має характерні павутинчасті тріщинки. Загальними для всього посуду є потовщені вінця й пласкі, без закраїн, днища. Серед зібраної кераміки вдалося реконструювати 12 посудин, сім з яких мають тюльпаноподібну форму. Це стрункі слабoproфільовані горщики з широким дном, злегка відігнутими назовні вінцями й потовщеним краєм. Тюльпаноподібний посуд у верхній частині прикрашався прокресленими паралельними лініями, часто оточеними короткими прямими або косими відрізками, овалами, заштрихованими трикутниками, наколами й колючим дротом (рис. 4, 2, 8, 9, 10). Реконструйовані близькі за формою дві вази. Обидві вони мають низький опуклий тулуб й широко відігнуті вінця, що трохи різняться за висотою. Вони прикрашені під вінцями прокресленими лініями й пучками коротких ліній, які відходять від прокреслених ліній під прямим кутом. На одній з ваз по найбільш випуклій частині тулуба

й фрагменти кераміки. Більшість фрагментів належала одній масивній корчазі. Тут же знайдено й мініатюрну посудинку-кубок і кам'яний болас. Нижче скупчення попелу виявлено фрагменти посудини з наколами під вінцями.

Курган 3 висотою 0,4 м, діаметром 8 м. Залишки поховання містилися на рівні давнього материка й нижче на глибині 0,6—0,7 м від поверхні кургану. Шар, насичений кальцинованими кістками й дрібними фрагментами кераміки, мав темний попелястий колір. Особливо інтенсивно він був забарвлений у центральній частині, виразної кераміки не виявлено.

Курган 4 висотою близько 0,5 м, діаметром 7—7,5 м, знищений при корчуванні. Приблизно в центрі, на рівні давнього материка простежено пляму попелу діаметром 3 м, товщиною 0,2 м. В ній виявлено кальциновані кістки й фрагменти кераміки. Виділяються уламки великого тюльпаноподібного посуду, прикрашеного прокресленими лініями.

Незважаючи на те, що могильник дуже зруйнований, можна припустити, що поховання в усіх курганах відбувалося за обрядом трупоспалення. Під насипами, які збереглися, знайдено купу попелу, перемішаного з кальцинованими кістками, піском, а кераміка майже завжди розбита й

Рис. 4. Знахідки з могильника біля с. Майдан-Липне (1—11).

з чотирьох боків симетрично розташовані випуклини в формі гудзиків (рис. 4, 3, 7).

Серед кераміки трапилася двовуха ваза невеликих розмірів. Вона має біконічну форму з м'яким профілем і слабким перегином приблизно на середині тулуба. На місці перегину до тулуба прикріплені дві петельчасті ручки, які трохи виступають над краєм вінець. Ваза не орнаментована (рис. 4, 3).

Ще дві посудинки, форма яких збереглася повністю, належать до категорії мініатюрних, очевидно, виготовлених спеціально для культових, у даному випадку поховальних, цілей. Одна з них має форму конічної мисочки (рис. 4, 1), друга — кубка з майже прямими стінками (рис. 4, 4), з дном і вінцями однакового діаметру. Обидві мініатюрні посудинки неорнаментовані.

На площі кургану 1, серед фрагментів кераміки знайдено крем'яний наконечник дротика. Наконечник виготовлений з волинського кременю довжиною 11 см, ширина найбільш широкої частини леза 3 см, товщина в центрі близько 1,5 см. Знаряддя має подовжено-листовидну форму пера й слабо виділений трикутний черенок. Воно сформоване спочатку великими сколами, а потім обидва краї підправлені дрібною ретушшю. Аналогічні, або в усякому випадку близькі за формою й технікою виготовлення, знаряддя походять із сіл Нетішин, Дермань, Гродеж⁶ (рис. 4, 11).

Визначення культурної належності могильника утруднень не викликає. Його слід віднести до ровенського варіанта східнотшинецької культури⁷. Відмітною особливістю цього варіанта, розташованого на стику двох культур — комарівської й східнотшинецької, є поєднання рис, характерних для обох цих культур. В описаному могильнику це знайшло відображення в кераміці, яка знаходить аналогії в посуді комарівської культури, насамперед це відноситься до ваз, а також рельєфного орнаменту у вигляді наліпних шишечок. Кераміка з Майдана-Липного також близька до посуду прип'ятського варіанта, для якого характерний орнамент «колючий дріт», майже невідомий на території поширення комарівської культури.

Час могильника визначає наявність двовухих ваз, характерних для культури Ноа, які попали в комарівську й східнотшинецьку культури лише на пізньому етапі їх існування. На основі аналогічних ваз з двома ручками могильник поблизу с. Майдан-Липне може бути синхронізований з такими пам'ятками, як Кустовці, Войцехівка⁸.

Пізній вік могильника Майдан-Липне в рамках східнотшинецької культури засвідчує також наявність на деяких посудинах наскрізних проколів під вінцями. Такий орнамент відомий, наприклад, на таких пізніх поселеннях східнотшинецької культури, як Мошни, Пустинка⁹. Це дає можливість датувати могильник Майдан-Липне в рамках XIII—XII ст. до н. е.

В 1978 р. під час розвідки на території Волинської й Ровенської областей (експедиція ІА АН УРСР), а також під час раніших археологічних досліджень (проводив Г. В. Охріменко) найдено понад десять місцезнаходжень східнотшинецької культури, а також серію різноманітних знарядь з кременю й кілька посудин, які, можливо, походять зі зруйнованих могильників. Приводимо їх короткий опис.

Маневичевський р-н Волинської обл.

1. с. Карасин. У 2 км на північ від села на західному березі оз. Тросне знайдено невелику кількість кераміки східнотшинецької культури.

2. с. Гарддя. В 0,7 км на північ від села на площі урочища Гора, що являє собою піщаний кар'єр, зібрано досить велику кількість кераміки, характерної для східнотшинецької культури.

3. с. Оконськ. На східній околиці села, зайнятій колгоспним садом, знайдено фрагменти.

4. с. Комарове. В 1,5 км на південь від села вздовж дороги з с. Комарового в с. Семки знайдено фрагменти кераміки.

5. с. Новосілки. В урочищі Стричине, розташованому в 2 км на південний захід від села на лівому березі р. Стир, виявлено залишки поселення. На ділянці борової тераси протяжністю 150×60 м знайдено кераміку, каміння, кістки тварин.

6. с. Сьомаки. В урочищі Сватина Гора, розташованому на лівому березі р. Стир на ділянці надзаплавної тераси, виявлено залишки поселення. Зібрано кераміку, каміння, кістки тварин.

7. с. Черськ. В 1,5 км від південно-західної окраїни села на підвищеній ділянці знайдено окремі фрагменти кераміки.

8. с. Гута-Боровенська Камінь-Каширського р-ну Волинської обл. На східній окраїні села, вздовж траси Луцьк—Любашів, на лівому березі р. Стоход виявлено невелику кількість кераміки.

9. с. Хичив Володарськ-Волинського р-ну Житомирської обл. В школу передано тюльпаноподібну посудину, знайдену на околицях села.

10. с. Витковичі Березнівського р-ну Ровенської обл. У центрі села на дюнных підвищеннях правого берега р. Случ трапляються фрагменти кераміки. В 3 км на південь від села, на правому березі р. Случ, знайдено фрагменти типової східнотшинецької кераміки.

11. с. Балаховичі Володимирецького р-ну Ровенської обл. У центрі села на дюнному підвищенні правого берега р. Горинь виявлено велику кількість дрібних фрагментів кераміки. В 0,5 км на північ від села, на невеликому підвищенні знайдено фрагменти кераміки. В 3 км на південь від села, на ділянці правого берега р. Стир, виявлено невелику кількість кераміки.

При Майдан-Липнівській школі Г. Охріменко створив історико-краєзнавчий гурток. Члени гуртка зібрали не лише кераміку, а й різноманітні знаряддя з кременю. Серед них близько 30 наконечників стріл, які за аналогами, знайденими на поселеннях і могильниках, — можуть бути віднесені до східнотшинецької культури. Але не виключено, що деякі з них пов'язані з пам'ятками культур шнурової кераміки.

Перелічені пам'ятки мають для вивчення східнотшинецької культури велике значення: вони допомагають уточнити північні кордони поширення східнотшинецької культури.

С. С. БЕРЕЗАНСКАЯ
Г. В. ОХРИМЕНКО
В. К. ПЯСЕЦКИИ

Новые памятники восточнотшинецкой культуры на Волини

Резюме

В статье описываются два новых памятника восточнотшинецкой культуры, на которых проведены небольшие раскопки: 1 — поселение у с. Исаковка Володар-Волинского р-на Ровенской обл., и 2 — могильник у с. Майдан-Лыпно Маневичского р-на Волинской обл. На поселении привлекает внимание керамический комплекс, в котором прослеживается культурная преемственность восточнотшинецкой и среднеднепровской культур.

В статье приводится также краткий перечень вновь открытых пунктов восточнотшинецкой культуры, представляющих интерес для установления ее северной границы.

¹ Артеменко И. И. Племена Верхнего и Среднего Поднепровья в эпоху бронзы. — М., 1967. — С. 101, рис. 69, 3, 5, 6, 8 и др.

² Артеменко И. И. Указ соч. — С. 20, рис. 15, 5; 17, 1, 2; 54, 5.

³ Там же. — С. 21.

⁴ Березанська С. С. Пам'ятки періоду середньої бронзи на Десні та Сеймі // Археологія. — 1957. — 11. — С. 87—94; Артеменко И. И. Указ. соч. — С. 134, 135;

Свешников І. К. Стародавнє населення Прикарпаття і Волині. — Львів, 1974. — С. 180—181, 192, 193.

⁵ Березанская С. С. Средний период бронзового века в Северной Украине. — Киев, 1972. — С. 56—76.

⁶ Березанская С. С. Средний период эпохи бронзы в Северной Украине. — С. 232, табл. XXXI, 6—8.

⁷ Березанская С. С. Указ. соч. — С. 126—127.

⁸ Лагодовська О. Ф., Захарук Ю. М. Нові дослідження Войцехівського могильника. — // АП. — 1956. — Вип. 6. — С. 69—74.

⁹ Ильинская В. А. Поселение комаровской культуры у с. Мошны // КСИА АН УССР. — 1960. — № 10. — С. 48—58; Березанская С. С. Пустынка — поселение эпохи бронзы на Днепре. — Киев, 1974. — С. 110.

М. М. ШМАГЛІЙ

М. Ю. ВІДЕЙКО

Пізнотрипільське поселення поблизу с. Майданецького на Черкащині

Останнім часом відновилися археологічні дослідження трипільських пам'яток у межиріччі Південного Бугу і Дніпра. Відкриття великих трипільських поселень за допомогою аерофотозйомки і наступне комплексне їх дослідження дало можливість почати вивчення важливих явищ у соціально-економічному розвитку ранньоземлеробського населення на території Правобережної України.

Значний обсяг робіт виконано на пізнотрипільському поселенні поблизу села Майданецького Тальнівського р-ну Черкаської обл. Вперше у широких масштабах на цій пам'ятці був використаний метод магнітної зйомки, що дозволило без проведення розкопок скласти детальний план поселення близько 300 га¹ (рис. 1). Археологічне вивчення пам'ятки було поставлене, таким чином, на планомірну основу. У 1972—1984 рр. було досліджено п'ять житлово-господарських комплексів у різних частинах поселення, до складу яких входило десять будівель житлового та господарчого призначення різних типів і розмірів². На матеріалах Майданецького поселення неодноразово розглядалися питання палеодемографічних та палеоекономічних реконструкцій³, крім того, значна увага приділялася вивченню трипільського житлобудування і вдосконаленню методики розкопок залишків трипільських споруд⁴.

Широкомасштабні польові роботи дали можливість скласти загальну уяву про характер забудови великих поселень типу Майданецького. Житлово-господарчі комплекси відносяться до різних планувальних структур пам'ятки (таблиця).

Детально питання інтерпретації будівельних залишків типу трипільських «площадок» розглянуті у працях К. В. Зінківського⁵, у тому числі написаних на матеріалах Майданецького. Тому ми не будемо детально обгрунтовувати вертикальний розвиток трипільських будівель і пов'язаних з ними питань трактування нашарувань обпаленої глини як залишків перекриття. Така думка має сьогодні багато прихильників⁶, але це не знімає необхідності підходити до реконструкції кожної розкопаної будівлі неупереджено, без намагання будь-що вкласти матеріал відповідно до якоїсь єдиної схеми. Практика реконструкції десяти споруд з Майданецького вказує, що навіть при наявності багатьох спільних ознак, пов'язаних із загальними прийомами житлобудування, кожна з них має свої особливості. Так, розкопками виявлено одно-, двоповерхові споруди, серед них житлові і господарчі, причому обриси кожної будівлі досить своєрідні.

До основної частини забудови Майданецького входили житлово-господарчі комплекси, що склалися з приміщень, де проживали первісні колективи — малі сім'ї. Житлові та господарчі приміщення комплексу розміщувалися в одній спільній споруді — одно- чи двоповерховій, або у двох окремих.